

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXII-ik évf.

Mártius, Április. 1887.

2-ik füzet.

VALLÁS ÉS HIT.¹⁾

Ezelőtt 20 esztendővel enyészék el — legalább ideig-óráig — egy intézmény, mely legalább oly kifejtett és megállapított alakban, a világ történelmében páratlan, u. m. az egyházi és világi hatalom két személyre oszlott uralkodása Japánban. Az egyiké a Mikádóé, röviden mondva, a felség (majestas) volt, de a másiké — a Szoguné²⁾ — a hatalom. Itt egyelőre csak az elsőbel van dolgunk, a kinek életmódját egy útas imigy írja: „A Mikádó magát többek közt az ég (menny) fiának, a megtestesült napistenségnek mondotta. A neki tartozó és meg is adott tisztelet legendaszerű vala. Hirlelték és hitték, hogy maguk az Istenek és félistenek is járnak látogatására az udvarába. Bé nem avatott embernek az ő látásához nem volt szabad jutni, meg lett volna vele fertőztetve; lábának nem volt szabad a földet valaha érni és a mi személye használatára szolgált, ruházata, evőszerei, edénye, azt mind elpusztították, összetörték vagy elégették, nehogy valaha valaki hasznokat vehesse. El levén merülve bizonyos átszellemülés állapotába, andalgásba, melyből semmi külső zaj fel nem serkenthette, egyhangulatu, álmos életet élt, kertjei közepette elvonultan és soha ki nem téve a lábát palotája falain kívül. Lassanként mozdulatlanabbá lett, mint szentélye aranyozott kárpitja megett egy Buddhaszobor és elött az az idő, melyben csak udvara asszonyai közeledhettek szent személyéhez.“

Erre a — tovább nem részletezendő — képre t. hallgatóimnak a középkori pápa és római császár, a Capet nemzetségi henyélő királyok és majordomaik, vagy VII. Gergely idejében a pápaság és császár meg királyság jutnak eszébe, sőt némely államok alkotmányos királyai, kikről ki van — eszményileg — mondva, hogy „uralkodnak, de nem kormányoznak“. Nekem, megvallom, egészen másutt jár az eszem.

Egy allegoriát látok a vázolt képben, mely a vallás dicső

¹⁾ Nagy tudósunknak a Dávid F.-egyletben tartott értekezése. Szerk.

²⁾ Mások Tycoonnak nevezik.

palotájába rekesztett és elkülönzött hitet személyesíti a Mikádó alakjában. Igenis nem tartja ezt szorosabban fogva palotai étiquetteje, mint a hitet tartják a felekezeti dogmák és én arra az óhajttássá vált gondolatra jöttem, vajon nem lehetne-é, ha bárcsak elméletileg, az ő fényes szolgaságából kiszabadítani őtet? És nemcsak meggondoltam, hanem ezennel meg is kísértem.

Mint hogy a hasonlatok gyakran szülnek nem önkényes és önkényes félreértéseket szokott következményeikkel együtt, minnek fényes példái a természeti processusok allegoriáin épült vallásformák, ki kell mindenenek előtt jelentenem, hogy Mikádó-féle hasonlatom csupán csak a helyzet azonosságáig terjed és ez kettős kötelességemmé teszi kimagyaráznom, mit értek a hit nevezete alatt.

Az alapeszme képét különböző alaku szavak viselik, u. m.: hit, hiszem, hívés, hitel. Mindnyájan a „hisz“ gyök származékai s köztök a hívés, mely a köznyelvben legkevésbé használatos, legáltalánosban fejezi ki az eszmét, a többiek pedig különféle alkalmazásában. Lássuk hát, mi a hívés?

Hogy még csak ne is láttassam reáfogni valamit, philosophiai — tudtomra legujabb — szótárból³⁾, idézem a fogalomnak, illetőleg a szónak értelmezését. „A *hívés* alanyiasan érvényes alapokokra támaszkodó meggyőződés, mely ennél fogva közép helyet foglal a vélemény és tudás között; amaz t. i. történetes, nem követelő nézet, ez pedig alanyiasan és tárgyiasan megalapított ismeret, holott a hívés csak tisztán személyes bizonyosságot nyújt, a mely az alany (a hívő) előtt lebegő tekintélyekre (szülőire, tanítóira, a hagyományra, irásokra), vagy még az ő saját tapasztalataira is támaszkodik. A vélemény bizonyosságát kérdésesnek (problematikus), a tudását szorosan következetettnek (apodicticus), a hitét állítónak (assertorius) nevezik“.

Ha az újabb és legújabb philosophiai irodalmat összekurkászszuk is, az idézettnél se többet se jobbat nem lelünk. Sehol se tudnak kibontakozni ebből a háromságból (trias:) „vélemény — hívés — tudás“, a mi nekem arra szolgál biznysugul, hogy a philosophiai módszer főszköze, t. i. az elemzés kérdésében mai nap Socrates, Plato, Aristoteles kora óta nemcsak nem haladtunk, hanem még hátrább állunk, mint a meddig ők jutottak volt. Kirchnertől még azt sem tudjuk meg, melyik rovatába tartozik a hívés a fogalmaknak. Másfelől, úgy látszik, ő nem tudja, hogy a nevezett három szó nem fér egy kalap alá. Nem biz' a, mert a hívés és a tudás lelki állapotok;

³⁾ Kirchner' s Wörterbuch der philosophischen Grundbegriffen. Heidelberg 1886.

a vélemény pedig szóbeli nyilatkozat, mely csak szerénységből van abba az alakba öltöztetve. Az ember magában sohasem vél, hanem tud, vagy nem tud, hiszen, vagy nem hiszen, a kétféle ellentét mindenike közt pedig nem a vélekedés, hanem a kételkedés, a bizonytalanság lelki állapota foglal helyet. A tudás és hívés közt nincs átmenet, nem is váltják fel egymást okvetetlenül: hanem az a viszony van köztük, hogy a hol a tudás megszűnik, ott kezdődik, de éles határvonallal választva, a hívés. Ezt mondja igazában ki amaz elhírhedt nyilatkozat: *Credo quia absurdum est.* (Ezzel a mondattal rendesen Tertullianusra hivatkoznak, de nem egészen pontosan. Az idevágó hely nála ez: „*Et mortuus est Dei filius; prorsus credibile est, quia ineptum est . . .*“.) Nem azt kell néfálán érteni rajta, hogy a z é r t hiszen, mivel képtelen, hanem hogy: a mi képtelen, azt tud ni nem, de h i n n i lehet, vagy rövidebben mondva: „Hinnem kell, mivel nem tudhatom.“

De a fogalomban megkülönböztetett két állapot nincs az életben elkülönítve. A tudásnak igen gyakran pótléka a hívés; a hívést megerősíti a tudás. A tudást szintoly gyakran kíséri a hívés, mint az önhittség s a mit erősen hiszek, úgy jó nekem, mintha tudnám. Mindezekre majd példák fognak bővebb világot vetni. Most, miután méltán feltehetem, hogy minden ember tudja, mi az a hívés, és reménylem, hogy fogalmát néhány jellemvonással határozottabbá tettem, következik az a kérdés: valóban lefoglalta-e magának a vallás és hívést?

Ime, a Fétis-imádó egy természeti test töredékének, egy otromba mesterség csinálmányának, magával jótéhetetlen tömegnek oly erőt tulajdonít, mely őt gazdagsággal, egészséggel áldhatja, veszélyből mentheti, nyomorral, halállal sujthatja. Van-e ebben árnyéka is a tudásnak? A Fétisista vallása egész teljességében hívés.

A mythológiában a természeti erők személyesülnek és allegoriáikban a valóságnak u. m. az erőknek és működéseiknek megfelelő tulajdonságokat és jellemvonásokat lelünk, úgy hogy a tudásnak kisebb-nagyobb mértékét az illető vallás hiveitől eltagadni nem lehet. Továbbat egy mennydörgő Jupiter, egy világitó Apolló, egy tengereket felzavaró Boreas képzeteinek is van költői igazságuk, s a képzelés is neme a tudásnak. De hogy nap is legyen, szekerező Apolló is egyszerre és a kettő egy legyen, azt már csak hinni lehet, még pedig oly hívéssel, melynek a „*credo quia absurdum est*“ a typusa.⁴⁾

⁴⁾ Valamint nekem, úgy másnak is alaki eszmetársulatnál fogva eszébe juthat a Ján. Ev. I. 1.

Lássuk a keresztény vallást.

Itt megint jónak látom, ha csak az első izben érintett okból is, idegen tollal⁶⁾ iratni le felfogásomat. „A legközelebbi mód, melylyel a vallásos hívés kidomborodik, a kijelentésnek, mint isteni közetlenség s ennél fogva csálhataflan tanitmánynak a hívése. Ebben az alakjára nézve általában természetfeletti kijelentés hívésben azonban egy elméleti és egy alkalmazott mozzanatot különböztetni meg: egy vallásos igazság elismerését és az elmének teljes bizodalmon nyugvó bizonyosságát. Az igazi vallásos mozzanat csak az utóbbi, de a mely az ő történelmi határozottságát mindig történelmi közösségben, társaságban vagy pajtasságban és igazaknak tartott, történelmi tényeknél fogva kapja. A két mozzanat, u. m. a kijelentés igaznak tartása és a hirdetett tanok igazságáról való meggyőződés összefoly a keresztény hívés fogalmában, és nevével egyszerre mind a két értelemben élnek a keresztény egyház legrégebb korában. Midőn aztán a gnosticusok a történelmi hagyománynak philosophiai mélyebb értelmére akartak jutni, sőt követelték is, hogy jutottak, vitatkozás keletkezett az egyház keblében, a hívésnek a tudáshoz való viszonya felett. A philosophiai miveltségü atyák (patres), köztük különösen az alexandrinusok: Clemens és Origenes, az utóbbit tartották magasabb fokunak, holott mások, mint Irenaeus és Tertullianus az egyházi hagyomány sértetlenségét törekedtek teljesen biztosítani. Azóta hovatovább közönségesebbé vált az a felfogás, hogy a keresztény hívés főképp, vagy éppen kirekesztőleg történelmi hívés, u. m. az egyházi tannal tartás és tekintélyének hódolás. Hiszen ki merte mondani már Augustinus, hogy ő magát az evangeliumot sem hinné, ha az egyház tekintélye nem birná reá. Augustinus állitmányai: *fides praecedit intellectum*; (a hívés megelőzi az értelmet, azaz: elébb való az értelemnél) és *credo ut intelligam* (előbb hiszem s azután végire járok) széltiben érvényesek voltak a középkori theologiában. Abälard ugyan támasztott némi kétséget iránta; de az csak arra való volt, hogy igazolja utólagos, tudományos fürkészéssel az egyház tekintélyét. Hasonló irányban működtek a Scholasticusok is, úgy hogy a vallásos hívés a kath. középkorban az egyházi tekintély szárnya alatt pihent s kotlója oly féltékenyen őrizte, hogy az Abälard-féle jóakaratu törekvést is héjjának nézte, és csak úgy érezte magát biztosnak, ha megtiltatik minden vizsgálódás a dogma igazsága felől“.

⁶⁾ Brockhaus Convers. lexicon. Glaube czikk.

Kell-e világosabb bizonyosság, mint ezek a tények, hogy a r. kath. anyaszentegyház csakugyan fogva tartotta és tartja a hívést. Még pedig annyira elkölönítve, hogy természetes szövetségesét, a tudást sem türi meg mellette. Tisztességgel, dicsőséggel, hatalommal ellátta, tömlöczöt, kinszert, karót, kardot, máglyát adott rendelkezésére; nevét, a nyelvek szeriut változtatva, mint: fides, foi, faith, hit stb., a vallásnak tökélyes synonymájává tette; de biz' a mind ezen „boldogság“ mellett mégis csak fogoly s arany lánczai tündök- lése aligha bírja pótolni szabadsága vesztét.

A XVI. százbeli reformatio nem változtatott a dolog állapotán. Az anyaszentegyházról áttétegett a tekintély a Szentírásra: ennyiből áll az egész! De keletkezett ám mellette a Liber „de tribus impostoribus“, keletkeztek majd a „freethinkerek“ és „encyclopaedisták“ hadai és utoljára Némethonban az „észszerü theologia“, mely Sem- lerrel (1767—1786.) kezdődött és Strausszal (1864—1872.) végző- dött. Ezek az igaz, hogy mindnyájan kiszabadításán dolgoztak a hit- nek, de oly mostolán és szerencsétlenül, hogy nem rajtok mult, ha lelkét ki nem adta.

Nem kísérem tovább a „hivés“ sorsát a keresztény vallás tör- ténelmében, mert eléggé kimutatottnak vélem, hogy legyen hit vagy hívés, a keresztény vallásban erősebb kötelékekkel: dogmával, te- kintélylyel volt és részint van megnyűgözve, mint a Mikádó az ud- vari etiquettejével. És dicsérnem kell az egyház eszét, hogy oly gon- dosan őrzi a hitet, mivel mindenhatóságát, akár csalóka fény, akár igazi bűverő legyen, csakis azzal gédelgeti. Én azonban erre nem hajtván, megkísértem, nem lehetne-e az imént emlegetett köteléke- ken tágitni, hogy a hit szabadabban lélegzelhessen. E végett egy kis hadjáratot kell inditnom, mely ámbár csak vélemények és állítások küzdelmében áll, de szent érdekek körül forogván, nem csekély fi- gyelmet igényel. A hadjáratok kimenetele bizonytalan. Ha azonban valamelyik fél elárulja haditerveit, oszlatja vele a jövődő homályát az igaz, de úgy, hogy ellenfelére süssön a szerencse napja. Én mégis annyira bizom ügyem igazságában, hogy küzdelmem tervét ime köz- tudomásra adom. Könnyitse megértését a következő adoma.

Azt beszélí Börne párisi leveleiben, hogy egy jószívü uriaszony erősen el levén keseredve bizonyos szerencsétlen eseményen, a me- lyet jóvátenni vagy csak azokon, a kiket ért, segitni nincs hatal- mábau, ő az asszonyságot azzal vigasztalta meg, hogy hiszen olyas valami éppen nem ritka eset, sőt ritkaság az a nap, a melyen Párisban vagy Franciaországban hasonló ne történnék.

Nekem szándékom kimutatni, hogy a hit, nem a vallásformák, különösen a kereszténység melegházában örzött, gondozott és ápolat drága növény, hanem az egész földön elterjedt, nem egyszer általmas, de általában a természet rendje fentartására szükséges burján, melyre — különféle nevei alatt — az életnek minden viszonyaiban rábukkanunk. Igaz, hogy nem mindig ismerünk, legtöbbször nem is ügyelünk reá s azért szükségesnek tartom reáfordítani a figyelmet.

Tudjuk és milliók tudják, hogy London városa létezik.

De vajon tudjuk és tudják-e igazán, azaz, a szó teljes értelmében? Ennek a jelentését kell hát szorosán megállítanunk, mielőtt a kérdésre felelhetnénk. Megkísértem elmondani s felkérem t. hallgatóm mindenikét, hogy mondandóimat magukban ismételve vessenek számot magukkal, hogy igenlik-e teljes meggyőződésből. Nó hát; tudom, hogy vagyok, képzelek, okoskodom és akarok; tudom a nézet- és gondolatformákat (ür, idő, ok); tudom (megjegyezve, hogy az emlékezés is tudás) jelen és volt érzelmeimet, (fájdalmat, éhséget stb); tudom azt, a mit öt érzékemmel felfogtam és fogok és végre tudom azt, a mit mindezekből szorosán és kifogástalanul következettek. Ezekkel körül van határozva a tudás fogalma, s a mi körén kívül esik, az már csak hívés lehet. Jelesen tehát az, a mit csak beszéd következtében képzelünk, vagy gondolunk, akármily élénken gondoljuk, vagy képzeljük, nem tudás, hanem hívés. Vannak mind a kettőnek számtalan fokozatai, de mindezekben mindenikök saját mi voltában ugyanaz. Aztán azt se feledjük el, hogy legfelsőbb fokozataikban mindkettőjük eredménye a meggyőződés. Megjegyzem közvetve, hogy én értelmezéseimet, mint vehették észre egészükben s részeikben, az élet köznyelvén adtam elé s azt tartom, jobban, biztosabban is teszem, semmint ha az iskolai philosophia körmönfont és a közéletbeli és romlatlan nyelvü kifejezéseinél határozatlanabb műszavaival éltem volna. Jelesen kerültem és kerülöm a Kirchnertől kölcsönzött értelmezésben is előforduló Subjekt és Objekt (alany és tárgy) szavakat, melyekkel az újabb kor philosophiája örökösen nebeleg, úgy, hogy náluk nélkül egy lépést sem bir haladni és a melyeken annyit faricskál és faricskált, hogy már voltaképpen meg sem különböztethetni; mert ott van az a szörnyeteg Subjekt-Objekt, a mi olyforma képtelenség, mint vizolaj, vagy az alchymisták hidegtüze és szárazvize. Az idézett értelmezést követő igazításomban kimutattam, hogy a jelen esetben legalább nincs szükségünk reájuk. De haladjunk tovább. — Oly példát, a milyent Londonról hozék fel, számtalant gondolhat sőt tapasztal akárhányat minden istenadta nap

akárki. Ez okból még csak egy fontos eljárást említek meg az életből, t. i. a törvénykezést. Az ebben cselekvőleg vagy szenvedőleg résztvevő személyek közül, az elkövetőnek és szemtanunak van és a vádlónak lehet tudása a tényről, holott a bírácoknak és esküdteknek csak hivesük van és lehet. Annyira igaz az, hogyha egy bírónak tudása van a tényről, s elkövetőjéről, jó lelkiismerettel nem maradhat meg birói székében. Csak tanutól kérdik, hogy „tudja-e“, az esküdteket arra szóllítják fel, hogy okiratok, tanuk, felelgetések kihallgatása után jó hiszeműleg mondják ki verdictjüket, mely után éppen oly jóhiszemben keletkezik a bírák döntvénye. Ennélfogva bébizonyítottnak vélem, hogy hát a hives a közélet minden viszonyaiban résztveszen.

„Igen, de itt most a „hit“-ről és nem „hives“-ről van szó“, vetik ellenem. Érintém már feljebb ezt a névkülönbséget s most tovább fejtem azzal, hogy nem egy dolognak levén két neve, máskor meg két dolognak egy neve, szóról dologra következtetni tüzetes vizsgálás és elemzés nélkül nem lehet. Ha lehetne, arra hivatkoznom, hogy a görög πίστις, a latin fides, a német Glaube, a francia croyance, mind a „hives“-t, mind a „hit“-et jelölik; de most az elemzést hívom segítségül, mely szerint a hit a kijelentésen épül és így, mint akármely más hives, más beszédére támaszkodik. Másfelől pedig a tudás jellemzéséből egy vonást sem lelünk benne. Hogy pedig jóllehet feleslegesen, egy idevágó példát hozzak fel: a kereskedelmi világban keletkezett „hitel“ köztudatosan hiveset jelöl, mint európai neve: credit is bizonyítja, és így hit, hitel, hives synonymák és csak alkalmazásukban különböznek. Nem áll ellent ennek a Széchenyi megkülönböztetése (Hitel 186 lap.) „a keresztény vallásban s így mennyei dolgokban a határtalan bizodalom, társasági összeköttetésben ellenben a legnagyobb óvakodás, a mi himezés nélkül . . . nem egyéb, mint „bizodalmatlanság — kirekesztőleg az igazi alap“. És továbbat (u. o. 187. l.) „én részemről, ha pénzem lesz valaha kölcsönzésre, nem azt fogom tekinteni adósomban, az erénynek mily magasságán áll s hihetőleg a menyország hányadik grádián fog örökön-örökké vigadni, hanem micsoda hypothékát adhat nekem“. Dicsélyes (plausibilis) biz' e, mint Jósika M. mondaná, csakhogy nem állja ki a tűzpróbát: az elemzést. Ime, mellőzve azt, hogy Sz. nem magyarázza meg, miképp és minélfogva származott hát a credit a credo-ból, csak egy alkalmazott példát veszek fel. Egy vidéki kereskedő elmegy Bécsbe egy gyároshoz, portékát veszen tőle, de nem fizeti ki, hanem váltót ad a gyárosnak. Ez hát annyi, mintha ez

bizonyos összeg pénzt kölcsönzött volna a kalmárnak és egyedüli hypothéka az elvitt portéka. De vajjon biztos-é? A viláért sem, mert a kalmár a portékát aprajában el kell hogy adja s a békapott pénzből vagy kifizeti az árát, vagy elkölti egyébre a nyereséggel együtt. A gyáros, mikor a váltóval megelégszik, az elsőbb alternatívát hiszi és e szerint a kalmárnak becsületességében vagy okosságában, hogy hitelét fentartani kívánja, bízik. Ámde egy másik „óvatosabb“ gyáros nem elégszik meg sem az elenyészhető hypothékával, sem a kalmár fogadta váltóval, hanem kezeset követel s azt szabja feltételül, hogy legalább két „hiteles“ aláírással legyen megerősítve. És mit tesz ez egyebet, mint azt, hogy a gyáros a hívést a kalmárról a kezesekre ruházza át. És még teljesebb hívést, mert a kezesek nem kötnek le semmi specialis hypothékát, hanem csak nevökkel s ahoz csatlakozó vagyonuk s addig ismert pontosságuk hitelével állanak jót. Bizonyosság pedig így sincs, mert a váltó lejáratá előtt mind a kettő megbukhatik. Ezek nem ideális példák, hanem gyakran történő esetek és czáfolhatatlanul bizonyítják, hogy az iparos és kereskedő világ a legfeszítettebb „óvakodás“-sal sem nélkülözheti a hívés elemét. A hitel igazi alapja tehát éppen úgy, mint a hité, a bizodalom nem a „bizalmatlanság.“

Az élet széles teréről vonuljunk be a tudomány szűkebb vidékére, s megfogjuk látni, hogy itt is helyet foglal hatalmasan a hívés. Vegyük karonként.

Első a theologia. Említém már feljebb, hogy Abälard s a scholastikusok a vallás igazságait és az egyház döntvényeit a tudás mezébe törekedtek öltöztetni.

Igen, de a tudáson kívül csak hívés van s csak ennek mint meglevőnek a rovására érvényesíthették törekvéseiket azok a theológusok. Egyenesebben támadta meg a hívést a XVIII. és XIX. százbeli protestans theologia, melynek eljárását részleteznem, vagy tovább jellemeznem szükségtelen. Második a jogi kar. Ezzel röviden végezhetünk. Csak azt kérdem, van-e a Corpus Jurisben oly állitmány, mely tekintélyen ne alapulna s támaszai idézetek ne volnának. A feleletet s következtetést másokra hagyom s átmegek

Az orvostani karhoz, még pedig megvallom, egy kissé tartózkodva. Mert a közönséget szorosabb kötelékek fűzik az orvoshoz, mint a paphoz s az előbbi igen könnyen sérelmet, tekintély, bizalom csökkentését sejtethné abban, a mit mondani akarok, azt t. i. hogy az orvosi praxisban ha nem sűrűbb, de egyiket a másikba vetve legalább is oly sűrű szerepet játszik a hívés, mint a tudás.

Lám az asztalos tudván-tudja, hogy azok a darabok, melyekre deszkáját fűrészeli, pontosan beleillenek a készitendő butorba. De vajjon a sebész nemegy műtét alkalmával tudja-é, hogy jóra vagy roszra fordul-é vele a patiens állapota?

Aligha! De végre hajtja munkáját jó hiszemben.

Az orvoslás legbizonyosabb ágából, a sebészetből vevém szándékosan példámát, mely jobban kidomborítja a belorvoslás még szorosabb kapcsolatát a hívéssel. „Mit? hát nem tudás az — szól fel a belorvos, — midőn én a symptomákat combinálva a nyavalya ismeretére jutok s ellenszereit megrendelem?“ Nem biz az, engedelmével az orvos urnak. Tudás az, mikor az orvostanhallgató a klinikán egy beteg ágyánál az illető symptomákat tapasztalja és az indicált orvosságot neki beadván, sokszor előre is megmondható hatását szemével látja. Tudást szül továbbat, ha több ily fajtájú betegek ágyait meglátogatván, az egyező symptomákat s az orvosszer azonos hatásait számba veszi. De midőn kilép az életbe s egy keze alá vett betegen ugyanazon symptomákat látja és abból a nyavalya nemére s kellő szerre következtet, következtetése csak hívés szüleménye.

Mert, valamit Leibnitz szerint két, tökélyesen egyenlő lapu, úgy két, tökélyesen egyenlő betegség sem létez. Az azonos symptomákhoz járulhatott egy észrevétetlen, vagy kimaradhatott egy csekélynek vélt eset és akármelyik megváltoztathatja a nyavalya természetét s hatástalanná teheti a rendelt szert, holott az orvos nem úgy hitte!

Különös példákul emlithetem, hogy Hippokrates hitte a „humores peccantes“-t, dr. Brown és iskolája a stheniát és astheniát, az egész orvosvilág az érvágás és pióczázás nélkülözhetetlenségét, dr. Jenner a tehén himlő, valamint Pasteur hiszi ma a veszettség beoltásának óvó- és mentő hatását. Továbbá dr. Sauer hitte hogy a kékkő (sulphas cupri) biztos ellenszere a tüdőgyuladásnak, nemkülönb Priessnitz, hogy a víz minden nyavalyának. Helye van hát biz az orvosi praxisban a hívésnek s az nem az orvos hibája, hanem a természet rendelése; de nem is veszélyezteteti sem a tekintélyt, sem a bizodalmat. A meggyőződés két eleme a tudás és a hívés közt, általán véve, nincs antagonismus; együtt kiegészítik, legalább segítik egymást, hanem körülmények s alkalmazás igenis ellenségekké tehetik. A mi magát az orvostudományt illeti, csak történelmét kell olvasnunk, hogy lássuk, mily kevés benne a tudás és mekkora helyet foglal a hívés, még pedig nem ritkán a tegnapival

ellenkező mai. Szolgálhatnék példával eléggel, ha időm és helyem volna hozzá. De sietnem kell, most egy nagy — és ne vegyék rossz neven — gyűlevész tömeg áll előttem, melynek philosophiai kar a neve és a melyet tagokra kell szaggatnunk, hogy birhassunk vele. Legyen első a philosophia, hol ismét meg kell különböztetnünk magát a philosophiát és a philosophusokat s ezek közt az iskolák fejeit és tanítványaikat, vagy követőiket, az -anus-okat, -icusokat és -istákat. Az utóbbi csoport jelszava az $\alpha\upsilon\tau\omicron\varsigma \ \epsilon\pi\alpha$ (a mester mondta) lévén, azt gondolom, bésorolhatjuk őket tömegesen, részletezés nélkül a hívés rabszolgái közé. De magok a mester philosophusok sem voltak mentve tőle. Midőn Thales azt állította, hogy minden csak víz, Heraclitus a nyugalmat, az eláta a mozgást tagadta; a Plato születés előtt kóborgó ideái, Descartes automaticus állata és üranya, Kant categorischer Imperativja, Schopenhauer pessimismusa mindnyájan hívés és nem tudás tárgyai. És hogy mily bonyolodott vegyületei a kettőnek alkotják a philosophiai rendszerek mindnyáját, azt még csak vázlatban is rajzolni, nem értekezést, hanem könyvet igényelne. Vegyünk hát mást elé.

Quid prius dicam solitis (matheseos) laudibus? Nő, hiszen abban nem fogok hívést lelni, gondolják. Pedig rosszul; mert ha édes keveset is, csak lelek. Az algebrában azt, hogy egyenleteket a 4-dik fokon túl nem lehet általánosan megfejteni a jelen száz 2. tizedéig csak hitték, míg Abel a hívést tudássá nem változtatta; holott az Euklides XI. axiomáját mind e mai napig hiszszük, sőt azt is, hogy ebbeli hitünk sohasem fog tudássá változni. A differentiale-t de mi szükség többre, midőn czéлом csak azt megmutatni, hogy a hívés per medios ire satellites et perrumpere amat saxa potentius ictu fulmineo. És ha az egy oly szilárd alapon álló deductiv tudománnyal történik, minő a mathesis, miképp állhatnának ellene azok, melyeknek a mathesistól és philosophiától kölcsönzött fegyvereken kívül csak az inductio szolgál erődítményül. Nem is vesződöm azzal, hogy az ide tartozó tudományágakban külön-külön nyomozzam a hívést, midőn általában az inductiói eljárásnak ez adja meg a végleg bizonyító erőt. A tudás benne csak addig tart, míg az adatokat észleljük s összehasonlítjuk, de itt aztán meg is szűnik s mint annak a rendi, a hívés kezdődik. 999 testet megvizsgállok, s mindenikben A és B tulajdonságot C minőséggel kapcsolva lelem, ez a tapasztalatom: tudás. De hogyha az 1000-dik testen ott látom az A és B-t, csak hiszem, de nem tudom, hogy meg fogom-e C t is lelni rajta. Ne

csodálkozzanak hát t. h., ha azt mondom, hogy a Newton hires attractióját szintugy hisszük, — (még azt is hozzátehetnők, hogy „quia absurdum est“) — mint hitte Cartesius az örvényeit, a világosság hullámnázás elméletét, úgy, mint Newton hitte a kiszivárgását (emanatio) és hogy Humboldt Sándor nem a tudományt akarta bántani, mikor az aethert mythusnak állította, hanem csak azokon sajnálkozott, kik létezését hiszik. Pedig biz' ezt hiszi a physicusok leges-legnagyobb része, valamint mindnyájok az erők parallelepipedumát és a villam fluidumát, mint a kémikus az atomokat és symmetriás rendezkedésüket; a geologus a centralis tüzet, a zoologus és botanicus — ámbár ingatott hittel — a fajok állandóságát; a physiologus az életerő létét vagy nem létét és az öntudat gépies származását.

Még van egy hátra: a történelem. Itt az az eset, a mit feljebb a törvénykezésnél említettem, t. i. hogy az eseményeket tudni csupán cselekvőik és a szemtanuk tudhatják. Rajtuk kívül az egész emberiség csak — röviden mondva — hallomásból értesülhet felőlük. Világos hát, hogy a hívés a történelemnek parányi részecskék hiányával egész terét elfoglalja.

Ily szélesen el van terjedve, ily mélyen el van vegyülve életben és tudományban a hívés és osztogatja bennük jótéteményeit. Igenis, jótéteményeit és áldásait, mert tudásunk korlátolt voltát tekintve, hívés nélkül — gondolják el csak t. h. — mily tehetetlen volna az élet, mily árva a tudomány! Ha halvány rajzaim s bágyadt érvelésem annak a gondolatnak szülemelését bábáskodhatták, hadd segítsék létre azt is, hogy a vallások, vagy mondjuk általában a vallás nem dicsekedhetik a hitnek kirekesztő birtokával, sőt még tulnyomóval sem; hogy nem nélkülözhetetlenebb nála, mint az élet más viszonyainál és bármily nagy — megbecsülhetetlen szolgálatot tesz neki, de nem tesz nagyobbakat sem sűrűbben, mint az emberi élet egész folyamának minden elágazásaiban.

Végelemzésben hát én a Mikádómat fényes szolgaságából kimenttettem. És még két fontos következtetést húzhatni eléadásomból: egyet általánost és egyet az új vallásról szóló korábbi közleményemre vonatkozót. Az első az, hogy a hívés minden hasznossága s jótékonyága mellett olykor kárt is tehet; mert bizony az édesség mellett ott a keserűség is és minden emberi és világi jó rosszal is van vegyítve. Az atyai kormány despotismussá, a szabad alkotmány fejtelenségévé „bellum omnium contra omnes“-sé fajulhat.

Jelesen ott van a hitnek egy undorító daganata: a fanatizmus és fattyuhajtása: a babona. De ezeken nincs miért mód nélkül elszörnyükdödni. Amaz eléállhat, nemcsak a hit uradalmában, hanem más magában közönyösnek látszó dolgokban is. De minden esetben természete szerint ideiglenes, tartótlan és szórványos. Fellépte épp oly meggátolhatatlan, elenyészte oly megfoghatatlan, mint a choleraé, vagy diphtheritisé. Vannak dolgok, melyekkel a pessimizmus is kénytelen kibékülni.

Ellenben a babona örökös és kiirthatatlan, s a miveltség nem csálhatatlan ellenszere. Ismertem én egyébaránt világos eszű embert, a ki a bodza-vágás hathatóságát hitte és Párisban a di'gence-ok korában az előjegyzettek száma pénteken = 0 volt. Lichtenberg a physica egyetemi tanára égi háboru közeledtével a pinczébe bujt és dunyhákkal rakatta be magát. A spiritisták hada a társadalom tejfölelől áll és szaporodik nagyobbára.

Számosan vannak, a kik ha olvassák a lapokban, hogy itt s itt egy menykő sújtotta házat égni hagytak, mivel nem volt elég tejök eloltására, vagy éppen valami nagy csapás idején egy holt testet kiástak s karóval átdöfték, elszörnyükdöve kiáltanak fel: „népnevelés, mikor jön el a te országod?"; mintha bizony a természettan iskolai oktatása az életben száz likacsán bészürödő babona irtására fogatos szer volna. Némethon és Helvétia nem tartozott a miveletlen országok közé a XVIII. százban. De amott 1756-ban, itt pedig 1782-ben végezték ki és 1729-ben égettek meg boszorkánysággal vádolt személyeket és a bünvádi eljárások törvénykönyveiben még jó ideig megmaradtak az illető §-ok; holott sokkal sötétebb, vagy olyannak hitt korban ki vala mondva Kálmán királyunk nevében, hogy: „de strigis, quia non sunt, nulla questio fiat“; vagdaljuk le, a hol mód van benne, alkalom szerint a fattyu-hajtásokat, terjesszük általában a józan felvilágosodást és különösen a humanitást a népnek minden rétegében s a többit bizzuk az időre és az isteni gondviselésre.

Szabadjon már most magam ügyéről is szólani valamit. „A jövő vallása“-ról szóló előbbi eladásomban felsorolván, a vallásból ki nem tisztítandó jellemvonásokat, nem tartottam megemlítendőnek mellettök a hitet is. Most, miután a hit = hívés mindenütt jelenvalóságát és nélkülözhetetlenségét törekedtem kimutatni, átlátják t. h., hogy nem volt szükség óvakodásra inteni a vallás-tisztítókat, hogy ne hengergessenek sisyphusi követ és ne igyekezzenek kiirtani az

emberi életből és természetből olyant, a mi kiirthatatlan. Végre, mivel a D. F. egyesület nem kirekesztőleg ugyan, de kiválóan (specialiter) unitarius egyesület, megemlíthetem, hogy az elmondottak ellenére emelhető és valóban emelt vád, mintha vallásunk alkatában a hit hiányoznék, nélkülözhető s felesleges volna, csak tudatlanság vagy éppen rosszakarát szüleménye lehet.

DR. BRASSAI SÁMUEL.

PÁL APOSTOL TANA A HELYETTES ELÉGTÉTELRŐL.

Azt a kérdést kell megvizsgálnunk, hogy mit tanított Pál apostol Krisztus halálának befolyásáról az idvezülésre; tanította-e ő a helyettes elégtétel tanát oly alakban, mint Kálvin és követői? Kálvin és követőinek tana lényegileg ez: hogy mialatt Istent irgalmassága arra készíti, hogy a töredelmes bűnösök vétkeit megbocsássa, az alatt az ő igazságossága ezt lehetetlenné teszi, mindaddig, míg valami elégtétel nem tétetett, valami szenvedés nem következett be, és az isteni haragnak valamely kifejezése világosan nem nyilvánult a bűn ellen. Ez az elégtétel Krisztus halála által vitetett véghez, a ki áldozatul adta magát Istennek a mi bűneinkért, helyettünk bűnhődött, Isten igazságának eleget tett, kiengesztelte az ő haragját és kibékítette őt velünk. Krisztus halála által valami olyat vitt véghez, a mi lehetővé tette Istennek, hogy az emberi bűnt megbocsássa, a mit másképen nem tehetett volna.

Kálvin Institutióiban azt mondja: „hogy Isten ellensége volt az embereknek, a mig Krisztus halála által vissza nem vitettek az ő kegyéhez“, hogy Krisztus magára vette és saját személyében szenvedte azt a büntetést, a mely az Isten igazságos ítélete szerint minden ember felett lebegett; hogy vére által eleget tett azon bűnökért, a melyek gyűlöletessekké tették az embereket Isten előtt; hogy ezen bűnhődés által az Atya Isten megelégedett és teljesen kiengesztelődött; s hogy ezen szószólónál fogva haragja lecsendesedett. Szükséges volt, így szól, hogy Krisztus érezze az isteni harag szigorúságát, a végből, hogy kiengesztelje az ő haragját és eleget tegyen az ő igazságának. Krisztus a bűnösök helyébe tétetett, hogy kiállja mindazokat a büntetéseket, a melyek reájok mérettek volna.“

A helyettes elégtétel tana, tehát, a kálvinizmus szerint, a következőket tanítja:

1. Hogy Isten ellensége volt az embernek Krisztus haláláig.
2. Hogy Krisztus eleget tett Isten igazságának és megfizette a mi tartozásunkat.
3. Hogy ő helyettes volt, a ki helyettünk állta ki a büntetést;